

زمینه یابی برنامه‌های آموزش دانشگاهی در پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان (دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندر انزلی)

کریم کیاکجوری^۱

فروغ رودگرنژاد^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۲/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۴/۲۶

چکیده

آموزش کارآفرینی، تأثیر زیادی بر جنبه‌های مختلف دانش، رفتار و مهارت افراد دارد و دانشگاه‌ها توسعه دهنده چشم انداز کارآفرینانه افراد هستند و کمک می‌کنند تا افراد دانش و مهارت خود را افزایش دهند. آموزش عالی و دانشگاه‌ها فرایندی است که در طی آن به انسان‌هایی که در جستجوی بهبود خود یا جامعه هستند کمک می‌شود، تا دانش و مهارت خود را افزایش دهند و در روند رشد و توسعه جامعه مشارکت فعال داشته باشند. هدف از این تحقیق، بررسی برنامه‌های آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی بندر انزلی در پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان می‌باشد. بر این اساس، از جامعه آماری ۴۵۰۰ نفری، تعداد ۳۵۴ دانشجو از طریق روش تصادفی ساده انتخاب، سپس با جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز با استفاده از پرسشنامه با ضریب پایایی ۰/۹۷٪، به استخراج مدل معادله ساختاری مربوط اقدام و با استفاده از آزمونهای آماری، به تحلیل فرضیات پرداخته شده است. یافته‌ها نشان داده‌اند که، $RMSEA = 0/098$ ، $NFI = 0/97$ ، $AGFI = 0/93$ ، $GFI =$ برهر یک از متغیرهای تحقیق (تأسیس و اداره کردن یک کسب‌وکار، ریسک‌پذیری، خلاقیت و نوآوری، فرصت‌شناسی و استفاده از آن و متغیرهای رفتاری)، هم بصورت مستقیم و هم بصورت غیرمستقیم و تعاملی تأثیرگذار بوده است.

کلید واژه‌ها: برنامه‌های آموزشی، پرورش، ویژگی‌های کارآفرینانه، دانشجویان، دانشگاه آزاد انزلی.

^۱ - عضو هیئت علمی گروه مدیریت، واحد بندرانزلی، دانشگاه آزاد اسلامی، بندر انزلی، ایران.

^۲ - استادیار گروه مدیریت، واحد بندر انزلی، دانشگاه آزاد اسلامی، بندر انزلی، ایران. (نویسنده مسئول) F_rudgar@yahoo.com

مقدمه

امروزه کلمه پرآوازه کارآفرینی در همه زمینه‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. در سیاست، رسانه‌ها، دانشگاهیان گرفته تا افراد صاحب کسب و کار از این موضوع حرف می‌زنند. با وجود روند این مد و جریان، ما نمی‌توانیم به تأثیر کارآفرینی را در ابعاد توسعه اقتصادی همچون رشد، ایجاد اشتغال و نوآوری نادیده بگیریم (اکس و ارمیگتون، ۲۰۰۳). لذا کارآفرینی یک عنصر بسیار مهم در اقتصاد جهانی مبتنی بر دانش و یک مزیت رقابتی برای رسیدن به توسعه کشورها تلقی می‌گردد. کمیسیون اروپا (۲۰۰۳) کارآفرینی را به عنوان، یک طرز فکر و فرایند ایجاد و توسعه فعالیت‌های اقتصادی با ترکیب ریسک‌پذیری، خلاقیت، نوآوری همراه با مدیریتی جدید و سالم در درون یا یک سازمان جدید، تعریف کرده است.

ادبیات مربوط به تحقیقات کارآفرینی ادبیات مربوط به تحقیقات کارآفرینی گویای این مطلب می‌باشد که کارآفرینان می‌توانند ساخته شوند (گورمن و همکاران، ۱۹۹۷؛ هنری و همکاران، ۲۰۰۵). این جادو و اسرارآمیز نیست و ربطی به ژن ندارد. آن یک رشته علمی می‌باشد و به مانند هر رشته علمی دیگر می‌تواند آن را آموخت (دراکر، ۱۹۸۵)؛ لذا به مثابه بسیاری از علوم می‌توان به تدریس و آموزش کارآفرینی پرداخت. آموزش کارآفرینی، تأثیر زیادی بر جنبه‌های مختلف دانش، رفتار و مهارت افراد دارد (کوزالینسکا، ۲۰۱۲). آموزش کارآفرینی منجر به افزایش نگرش‌های کارآفرینانه می‌گردد. در این راستا دانشگاه‌ها نقش بسزایی ایفا می‌کنند بگونه‌ای که می‌توانند توسعه دهنده چشم انداز کارآفرینانه افراد باشند (کوراتکو، ۲۰۰۵). آموزش عالی و دانشگاه‌ها فرایندی است که در طی آن به انسان‌هایی که در جستجوی بهبود خود یا جامعه هستند کمک می‌شود، تا دانش و مهارت خود را افزایش دهند و در روند رشد و توسعه جامعه مشارکت فعال داشته باشند (الوانی، کیاکجوری و رودگرنژاد، ۱۳۸۹، ۲۱۳). آموزش کارآفرینی در دوره جوانی به منظور ایجاد نگرش مثبت نسبت به کارآفرینی و کسب دانش مرتبط با آن، اهمیت زیادی دارد (اگزلسون و همکاران، ۲۰۱۵). فارغ التحصیلان دانشگاه‌ها به عنوان کارآفرینان آینده در حوزه‌های پویا و نوآورانه چون تکنولوژی اطلاعات و بیوتکنولوژی دیده می‌شوند. دانشگاه‌های موفق آمریکا تأکید بسیاری بر نقش نهاد دانشگاهی به عنوان کاتالیزور در توسعه شرکت‌های انشعابی یا زایشی در تکنولوژی‌های برتر دارند. اگر دانشگاه ام‌ای تی را به صورت یک کشور مستقل در نظر بگیریم با تأسیس ۴۰۰۰ شرکت که توسط فارغ التحصیلان آن صورت گرفته به عنوان بیست و چهارمین

اقتصاد بزرگ جهان محسوب می‌شود (ایرز، ۱۹۹۷). به طور مشابه می‌توان تأثیر دانشگاه در ایجاد شرکت‌ها را در سلیکون ولی دانشگاه استنفورد (فایفر، ۱۹۹۷)؛ و یا در خارج آمریکا (هارهوف، ۱۹۹۹) مشاهده نمود. تأثیر آموزش‌های کارآفرینی در افزایش رشد اقتصادی مشهود است و دانشجویان یکی از عوامل اصلی این بخش در فعالسازی محیط کسب و کار محسوب می‌شوند (اوکانر، ۲۰۱۳). نظام آموزشی دانشگاهها در صورتی اثربخش و کارآمد بود که بتواند با ایجاد بسترهای لازم، منابع انسانی در حال آموزش خویش را به دانش، مهارت و ویژگیهای کارآفرینان تجهیز کند و روحیه کارآفرینی را در آنها پرورش دهد (باقرصاد و دیگران، ۱۳۹۲).

مشکلات اقتصادی موجود در جامعه و افزایش تعداد فارغ التحصیلان در رشته‌های مختلف که بعضاً ناشی از ضوابط نامناسب پذیرش دانشجو از یک سو و نیاز به داشتن جامعه ای تحصیل کرده از سوی دیگر است، موجب اشباع بازار کار و مواجهه با عدم بهره وری لازم از دانش آموختگان دانشگاهی شده است. در شرایط کنونی ایجاد فرصتهای شغلی برای انبوه بیکاران کشور و به ویژه دانش آموختگان اصلی ترین و مهمترین دغدغه سیاست گذاران و تصمیم گیران کلان کشور است (رودگر نژاد، کیا کجوری و آقاجانی، ۱۳۸۸). یادگیری مهارت‌های کارآفرینانه، نگرش‌های کارآفرینانه و رفتار ایجاد کسب و کار، سه نتیجه اصلی و مهم آموزش‌های کارآفرینانه در سیستم آموزش عالی هستند (علم بیگی و دیگران، ۱۳۹۴). بر این اساس دانشگاه‌ها بعنوان متولی اصلی پرورش نیروی انسانی متخصص جامعه، باید زمینه بروز و پرورش کارآفرینی را برای افراد فراهم کنند و مجموعه ای از برنامه‌های سازنده برای تشویق دانشجویان به کارآفرین شدن ضروری است (انگل و همکاران، ۲۰۱۰). مطابق این دیدگاه، برنامه‌های آموزشی و درسی، محتوا و ساختار نظام آموزشی باید طوری تنظیم گردد که فارغ التحصیلان بتوانند در آینده بصورتی کارآفرینانه در جامعه فعالیت کنند. به نظر می‌رسد آموزش کارآفرینی یک ضرورت انکار ناپذیر باشد که در کشور ما کمتر به توجه شده است. در خصوص وضعیت جاری دانشگاه‌های کشور، اکثر دروس دانشگاهها بصورت نظری ارائه می‌شوند و تلاش جدی برای کاربردی کردن آنها صورت نگرفته است (آقاجانی، کیا کجوری و رودگر نژاد، ۱۳۹۰). در این تحقیق برنامه‌های آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی بندر انزلی بمنظور پرورش ویژگیهای کارآفرینانه دانشجویان مورد بررسی قرار گرفت. بر این اساس هدف از اجرای تحقیق حاضر، تبیین عملکرد برنامه‌های آموزشی ارائه شده از سوی دانشگاه آزاد اسلامی بندر انزلی از طریق پاسخگویی به این سؤال کلی است که مدل معادله

ساختاری عملکرد برنامه‌های آموزشی ارائه شده از سوی دانشگاه آزاد اسلامی بندر انزلی بمنظور پرورش ویژگیهای کارآفرینانه دانشجویان کدام است؟

مطالعات بسیاری قابل آموزش بودن کارآفرینی و اهمیت آن در کارآفرین شدن فرد را تأیید می‌کند (آراستی و دیگران، ۱۳۹۳). در مورد تأثیر آموزش و یادگیری بر موفقیت در زندگی، شکل گیری قصد انجام رفتار، راه‌اندازی کسب و کار و موفقیت در کسب و کار نیز مطالعات بسیاری انجام گرفته است. به عنوان نمونه کوچکی از مطالعات بسیاری که در زمینه تأثیر آموزش انجام گرفته می‌توان؛ به تحقیقی که درباره تأثیر آموزش والدین بر تربیت موفقیت آمیز فرزندان (Nelson, 2009)، تحقیقی که درباره تأثیر آموزش‌های آمادگی تحصیلی بر موفقیت‌های تحصیلی دانشجویان صورت گرفته (Russel, 2008) و پژوهشی که درباره تأثیر آموزش بر موفقیت افراد از نظر اقتصادی (Winshp & Korenman, 1999)، اشاره نمود. اغلب کسانی که خود اشتغالی دارند در مقایسه با افرادی که برای دیگران کار می‌کنند و حقوق و دستمزد دریافت می‌کنند، آموزش‌های رسمی در دانشگاه‌ها را گذرانده اند (Robinson and Sexton 1994; Brüderl 1998). در تحقیقاتی نشان داده شده است که بیش از نیمی از کارآفرینان دانشگاهی بیشتر تمایل به ایجاد کسب و کارهای جدید و کسب و کارهای مربوط به تکنولوژی‌های جدید و برتر دارند در حالیکه کارآفرینان غیردانشگاهی تمایل بیشتری به کسب و کارهای غیرنوآورانه در بخش تولید و خدمات دارند (ریچرت و شیلر، ۱۹۹۴).

ادبیات مربوط به تحقیقات کارآفرینی نشان می‌دهند که آموزش کارآفرینی تأثیر مثبتی بر توسعه برخی عوامل ادراکی مانند خود کارآمدی دارد (کوکس و همکاران، ۲۰۰۳). محققان در این تحقیقات، افرادی که دوره‌های آموزشی کارآفرینی نگذرانده اند را با فراگیرانی که در این دوره‌ها شرکت نموده اند، مقایسه نموده و در طی آن دریافتند که گذراندن دوره‌های کارآفرینی تأثیر معنی داری بر سطح خود کارآمدی افراد دارد. همچنین در یک مطالعه مقایسه ای قبل و بعد از دوره‌های آموزشی کارآفرینی، مشاهده نمودند که فراگیران پس از اتمام دوره‌های کارآفرینی، به سطح بالاتری از درک مطلوبیت و امکان سنجی در کسب و کارهای خود دست یافتند (پیترومن و کندی، ۲۰۰۳). همچنین رابطه مثبتی بین نگرش‌های مربوط به آموزش کارآفرینی و ایجاد کسب و کارهای جدید وجود دارد (لی و وانگ، ۲۰۰۳). در تحقیقی نشان داده شده است که آموزش کارآفرینی می‌تواند باعث افزایش توانایی افراد در شناسایی فرصت، اعتماد به نفس و نیز

مهارت‌های لازم جهت اقدام به فعالیت‌های مربوط به کسب و کار شود (Jones & English, 2004, 416). در یک پژوهشی که بر روی دانشجویان اسکاتلندی صورت گرفته نشان داده که آموزش کارآفرینی بر افزایش مهارت‌ها، خلاقیت، کارآفرینی، اعتماد به نفس، مهارت‌های ارتباطی و مدیریتی تاثیرگذار می‌باشد (گالوی، 2005: 7-17). نتایج پژوهش‌های مشتاق و همکاران (۲۰۱۱) نشان می‌دهد که استفاده از تکنیک‌های جدید آموزش کارآفرینی به منظور یادگیری مشترک بین مربی و فراگیر باعث می‌شود تا فراگیر ابتدا مفاهیم کارآفرینی را احساس میکند و سپس کاملاً آن را تجربه میکند (مشتاق و همکاران، ۲۰۱۱).

باقر صاد و دیگران (۱۳۹۲) به این نتیجه رسیدند که آموزش کارآفرینی بر قصد کارآفرینی و درک امکان‌پذیری دانشجویان رشته‌های فنی و حرفه‌ای تأثیرگذار است. ضیاء و وقار موسوی (۱۳۹۵) به این نتیجه رسیدند که ارتقای مهارت‌های کارآفرینی در فرایند آموزش رسمی کارآفرینی بر ایجاد قصد کارآفرینانه در فراگیران تأثیر مثبت دارد. همچنین، دو عامل ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه و انگیزه کارآفرینانه رابطه بین کسب مهارت‌های کارآفرینی و ایجاد قصد کارآفرینانه را تعدیل میکند و ب‌ه‌صورت چشمگیری بر اثربخشی آموزش‌های رسمی کارآفرینی تأثیر می‌گذارد.

در تحقیقی در خصوص اثربخشی آموزش کارآفرینی در مالزی نشان داده شده است که آموزش‌های دانشجویان منتهی به کسب مهارت نمی‌گردد و هنوز دانشجویان به درک صحیحی از مفهوم کارآفرینی نرسیده‌اند (چنگ، 2009). در یک پژوهش با عنوان بررسی تاثیر آموزش کارآفرینی بر بروندهای کارآفرینانه نشان داده شده است که که نیازسنجی‌ها جهت آموزش کارآفرینی مناسب نبوده و بین آموزش کارآفرینی دانشجویان با برون داده‌ها برحسب افزایش مهارت، دانش و نگرش کارآفرینانه همخوانی وجود ندارد (متلای، ۲۰۰۸: ۳۸۲). یک تحقیق تحت عنوان، تعیین قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه اصفهان نشان داد که آموزش‌های دانشگاهی در پرورش ویژگی‌های دانشجویان موثر نبوده است، همچنین بین قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان مراجعه کننده به مرکز کارآفرینی و سایر دانشجویان تفاوت معناداری مشاهده نشده است (بدری، ۱۳۸۴). همچنین در تحقیقی که بر روی دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی انجام داده، به این نتیجه رسیده است که زمینه بروز و پرورش کارآفرینی برای دانشجویان فراهم نشده است (عزیزی، ۱۳۸۲). احمدی (۱۳۸۵) به این نتیجه رسید که برنامه‌های درسی دوره کارشناسی مهندسی برق دانشگاه تهران توانسته دانش و مهارت‌های مورد نیاز در زمینه

کارآفرینی را در دانشجویان پرورش دهد و فارغ التحصیلان حتی آنها که روحیه‌ی کارآفرینی بالایی دارند پس از اتمام تحصیلات آماده ایجاد یک کسب و کار برای خود نیستند. همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که دانش و مهارت‌های کارآفرینی مورد نیاز دانشجویان در چهار زمینه شامل: ایجاد انگیزه و تمایل برای ایجاد کسب و کار، دانش و مهارت امکان‌سنجی کسب و کار، توانایی ایجاد کسب و کار، ارزیابی وضعیت موجود و برنامه‌ریزی برای توسعه کسب و کار جدید می‌باشد. زالی (۱۳۸۵) در تحقیقی به بررسی و ارزیابی خصیصه‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه مازندران پرداخته و نتیجه‌گیری کرده است که در جامعه آماری مورد مطالعه، هیچکدام از افراد واجد خصیصه‌های کارآفرینانه نیستند. همچنین در تحقیقی تحت عنوان تبیین مدل معادله ساختاری عملکرد برنامه‌های آموزشی دانشگاه مازندران در پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان، نشان داده است که عملکرد برنامه‌های آموزشی ارائه شده از سوی دانشگاه مازندران پرورش‌دهنده ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان نیست (آقاجانی، کیاکجوری و رودگرنژاد، ۱۳۹۰). همچنین در تحقیق دیگری تحت عنوان تحلیل وضعیت آموزش کارآفرینی در آموزش عالی ایران مشاهده گردیده است که هدف‌ها، محتوا، راهبردهای یاددهی و یادگیری، شیوه‌های مدیریت و نظارت و ارزش‌یابی آموزش کارآفرینی باید بیش از سطح متوسط در آموزش کارآفرینی مدنظر قرار گیرد (شریف و دیگران، ۱۳۹۰: ۸۷).

پوستیگو و تامبورینی (۲۰۰۲) به این نتیجه رسیده است که از نظر دانشجویان، مهم‌ترین دوره برای آموزش کارآفرینی دوره‌های آموزش خلاقیت و نوآوری است، دانشجویان خلاقیت و نوآوری را مؤثرترین ویژگی در انجام دادن فعالیت‌های کارآفرینانه عنوان کرده‌اند. کایوشیک (۲۰۰۶) به این نتیجه رسیده است که کارآفرینی و حقوق انسانی از طریق آموزش توسعه داده می‌شود. همچنین در این تحقیق درباره موفقیت‌های دانشگاه در ترقی آموزش کارآفرینی و نیروی بالقوه برای کارآفرینی بحث شده است. وی در این مطالعه خاطرنشان کرده است که آموزش، ضروری‌ترین نیاز برای مردم است برای اینکه از استعدادهای بالقوه شان آگاهی یابند و با یادگیری مهارت‌ها برای زندگی بهتر در آینده آماده شوند. بنابراین با جمع‌بندی مطالب ارائه شده، هدف از این تحقیق بررسی عملکرد برنامه‌های آموزشی ارائه شده از سوی دانشگاه آزاد انزلی بمنظور پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندر انزلی است و در این راستا فرضیه‌هایی به شرح زیر مطرح می‌شوند:

- ۱- بین عملکرد برنامه‌های آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرانزلی و تأسیس و اداره کردن یک کسب و کار رابطه وجود دارد.
- ۲- بین عملکرد برنامه‌های آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرانزلی و ریسک پذیری رابطه وجود دارد.
- ۳- بین عملکرد برنامه‌های آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرانزلی و خلاقیت و نوآوری رابطه وجود دارد.
- ۴- بین عملکرد برنامه‌های آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرانزلی و فرصت شناسی و استفاده از آن رابطه وجود دارد.
- ۴- بین عملکرد برنامه‌های آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرانزلی و متغیرهای رفتاری رابطه وجود دارد.

روش پژوهش

تحقیق حاضر با توجه به هدف، از نوع تحقیقات کاربردی و بر اساس روش و نحوه به دست آوردن داده‌ها، از نوع توصیفی- همبستگی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش را ۴۵۰۰ نفر از دانشجویان دوره کارشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرانزلی در سال ۱۳۹۰ تشکیل می‌دهند. براساس جدول کرجسی و مورگان ۳۵۴ نفر به صورت تصادفی ساده انتخاب شدند. به وسیله پرسشنامه ای در مقیاس پنج گزینه‌ای با ۱۵ (سؤال) فرعی اندازه‌گیری شده است. (جدول شماره ۱) روش جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز تحقیق اینگونه است که پرسشنامه طراحی شده، در مراجعه حضوری نخست، در اختیار اعضاء نمونه آماری قرار گرفته و توضیحات لازم نیز برایشان داده شد، در مراجعه حضوری دوم نسبت به جمع‌آوری آنها اقدام شده است. پس از جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز تحقیق، همگی آنها کدگذاری شده، سپس وارد نرم‌افزار *SPSSwin* شدند، آنگاه ضمن طبقه‌بندی و پردازش اولیه آنها بمنظور استفاده در نرم‌افزار *Lisrel*، آماره‌های توصیفی مربوط به داده‌ها، محاسبه شده و در نهایت نیز آزمون آلفای کرونباخ بر اساس آنها انجام شده است. جهت استخراج مدل معادله ساختاری تبیین عملکرد برنامه‌های آموزشی ارائه شده از سوی دانشگاه آزاد اسلامی بندرانزلی بمنظور پرورش ویژگیهای کارآفرینانه دانشجویان از آزمون رگرسیون متعامل تحلیل مسیر داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار *Lisrel* استفاده شده است. سؤالات

ابزار اندازه‌گیری تحقیق حاضر دارای اعتبار است زیرا اجزاء متغیرهای مورد اندازه‌گیری، از ادبیات موضوعی تحقیق گرفته شده‌اند و عبارتی توافق خبرگان امر در مورد آنها ابداع شده است. بعلاوه اینکه پرسشنامه طراحی شده، بصورت پیش‌آزمون در اختیار تعداد ۱۰ نفر از اساتید و خبرگان قرار گرفت آنگاه پس از اخذ نظرات اصلاحی آنها پرسشنامه نهایی طراحی و برای جمع‌آوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفت. در ضمن، شاخص $GFI = 0,98$ نیز که بعنوان یکی از معیارهای سنجش روایی است (Hair et al, 1998) که بایستی بیشتر از ۰/۹۰ باشد، در این تحقیق بدست آمده است. بمنظور تعیین قابلیت اعتماد (پایایی) ابزار اندازه‌گیری نیز روش‌های مختلف و متعددی وجود دارد که یکی از آنها سنجش سازگاری درونی آن است (Conca & et al, 2004). سازگاری درونی ابزار اندازه‌گیری می‌تواند با ضریب آلفای کرونباخ اندازه‌گیری شود (Cronbach, 1951). اگر چه حداقل مقدار قابل قبول برای این ضریب باید ۰/۷ باشد اما مقادیر ۰/۶ و حتی ۰/۵۵ نیز قابل قبول و پذیرش است (Van de ven & Ferry, 1979) (Nunnally, 1978). در تحقیق حاضر، قابلیت اعتماد ابزار اندازه‌گیری ۰/۹۷ بوده است.

جدول ۱- متغیرهای تحقیق و سوالات مرتبط با آنها در پرسشنامه

شماره سوالات	متغیرهای تحقیق
۲۱-۱۹-۱۰	تأسیس و اداره کردن یک کسب‌وکار
۲۳-۱۴-۱۱	ریسک‌پذیری
۱۵-۱۳-۱۲	خلاقیت و نوآوری
۲۴-۲۰	فرصت‌شناسی و استفاده از آن
۲۲-۱۸-۱۷-۱۶	متغیرهای رفتاری

یافته ها

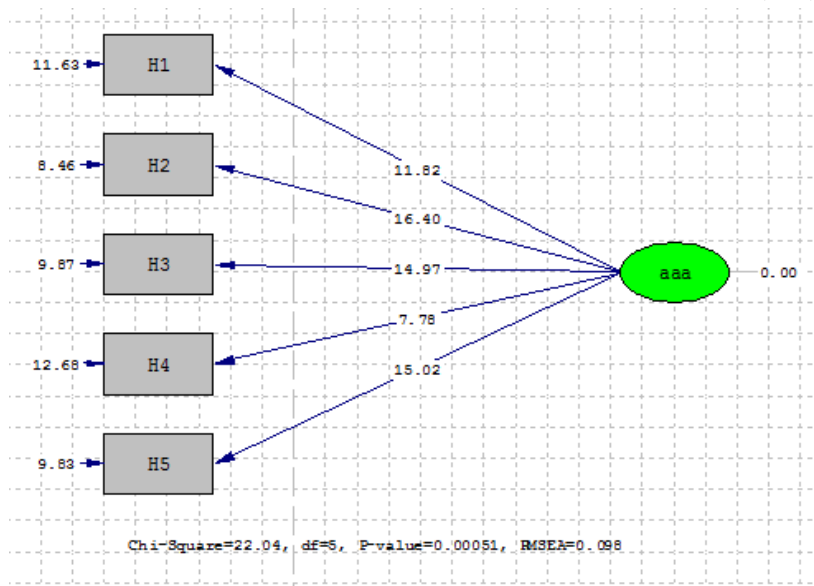
جدول ۲، داده‌های آماری توصیفی جمعیت‌شناختی اعضاء ۳۵۴ نفره نمونه آماری تحقیق را بر اساس آنچه که در پرسشنامه بوده است نشان می‌دهد.

جدول ۲- داده‌های آماری توصیفی جمعیت‌شناختی اعضاء نمونه آماری

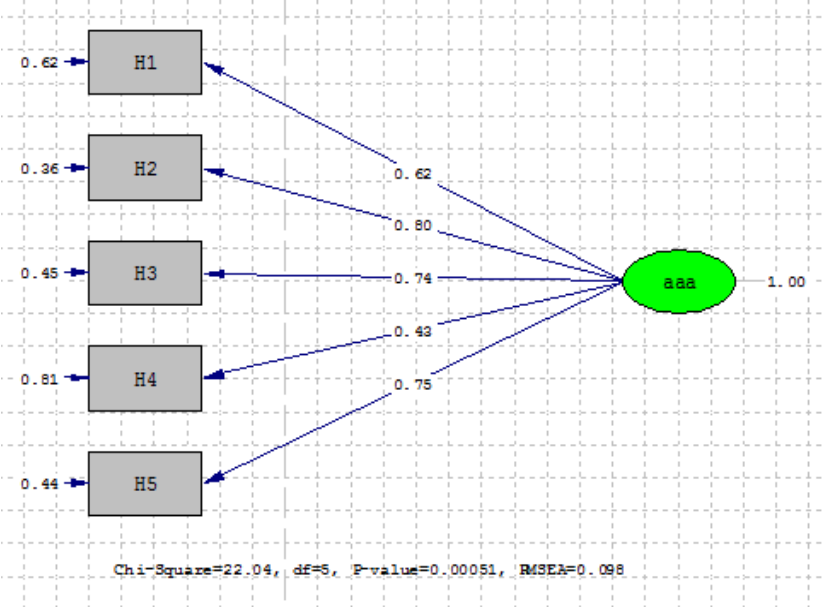
جمع			مرد	زن	کمیت												
۳۵۴			۱۸۵	۱۶۹	فرآوانی			جنس									
%۱۰۰			%۵۲	%۴۸	درصد												
جمع			دوم	اول	کمیت				فرزند چندم خانواده								
۳۵۴	چهارم		۶۴	۱۲۳	فرآوانی												
%۱۰۰	%۸		%۱۸	%۳۵	درصد												
جمع			۴۰-۵۰	۳۰-۴۰	کمیت			سن									
۳۵۴	بالای ۵۰		۱۴	۴۲	فرآوانی												
%۱۰۰	%۱		%۴	%۱۲	درصد												
جمع	دکترا	فوق لیسانس	لیسانس	فوق دیپلم	دیپلم	زیر دیپلم	بی‌سواد	کمیت									
۳۵۴										۴	۱۵	۱۵۲	۳۰	۱۱۲	۳۱	۱۰	تحصیلات پدر
%۱۰۰										%۱	%۴	%۴۳	%۸	%۳۲	%۹	%۳	
جمع	دکترا	فوق لیسانس	لیسانس	فوق دیپلم	دیپلم	زیر دیپلم	بی‌سواد	کمیت									
۳۵۴										-	۱۲	۱۱۱	۲۴	۱۴۴	۴۰	۲۳	تحصیلات مادر
%۱۰۰										-	%۳	%۳۲	%۷	%۴۱	%۱۱	%۶	

در ادامه، مدل معادله ساختاری پنج متغیر اصلی تبیین‌کننده عملکرد برنامه‌های آموزشی در سطح جامعه آماری مورد مطالعه بر اساس خروجی نرم‌افزار لیزرل ارائه خواهد شد. قابل ذکر اینکه از میان شاخصهای مختلف و متعدد تعیین برازندگی یک مدل معادلات ساختاری (هومن، ۱۳۸۱)، شاخصهای $RMSEA$ و GFI از بهترین و معروفترین‌شان بوده و می‌توانند در حد کفایت لازم، برازندگی یک مدل معادله ساختاری را تعیین کنند. در تحقیق حاضر $RMSEA = 0.098$ و شاخصهای $GFI = 0.98$ ، $AGFI = 0.93$ و $NFI = 0.97$ بوده است. لذا مدل تحقیق دارای برازندگی لازم بوده و کلیت آن مورد تأیید است چرا که $RMSEA \leq 0.05$ بوده و متغیرهای مشهود پنجگانه تحقیق شامل تأسیس و اداره‌کردن یک کسب‌وکار، ریسک‌پذیری، خلاقیت و نوآوری، فرصت‌شناسی و استفاده از آن و متغیرهای رفتاری می‌توانند ۹۳٪ متغیر نامشهود اصلی مورد مطالعه یعنی عملکرد برنامه‌های آموزشی ارائه شده از سوی دانشگاه آزاد انزلی بمنظور پرورش ویژگیهای کارآفرینانه دانشجویان در سطح جامعه آماری مورد مطالعه را توجیه و تبیین نمایند.

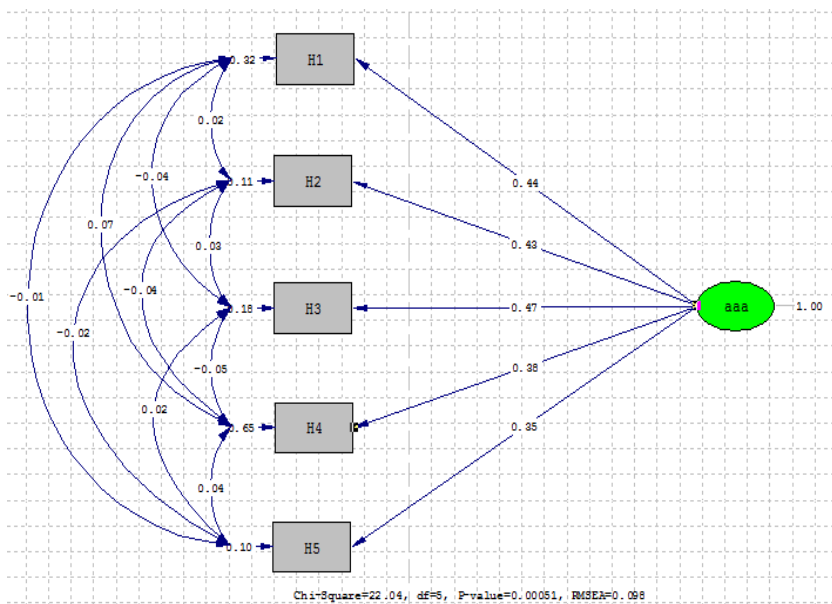
در نمودار شماره ۱، ضرائب T Value مربوط به روابط بین متغیرهای پنجگانه و عملکرد برنامه‌های آموزشی در سطح جامعه آماری مورد مطالعه نشان داده شده است. در معادلات ساختاری، متغیرها دارای دوگونه روابط تبیین‌کنندگی برای متغیر اصلی مورد مطالعه که در این تحقیق عملکرد برنامه‌های آموزشی است، هستند که عبارت است از: مستقیم و غیر مستقیم. همانگونه که ملاحظه می‌شود در هر دو بخش روابط مستقیم و غیر مستقیم، همه روابط مورد تأیید قرار گرفته‌اند.

نمودار ۱- ضرائب T Value مربوط به روابط بین متغیرهای پنجگانه و عملکرد برنامه‌های آموزشی

نمودار ۲- ضرائب استاندارد مربوط به روابط بین متغیرهای پنجگانه و عملکرد برنامه‌های آموزشی

نمودار ۳- ضرائب برآوردی (غیر استاندارد) مربوط به روابط بین متغیرهای پنجگانه و عملکرد برنامه‌های آموزشی

معادله ساختاری تبیین‌کننده روابط بین متغیرهای پنجگانه و عملکرد برنامه‌های آموزشی در سطح جامعه آماری مورد مطالعه شامل پنج متغیر مشهود و یک متغیر نامشهود است. جدول شماره سه، توضیحات بیشتری مربوط به متغیرهای مشهود و نامشهود، ضرائب استاندارد و غیراستاندارد مستقیم، و $T Value$ معادله ساختاری را نشان می‌دهد.

جدول ۳- متغیرها و ضرائب مستقیم مدل معادله ساختاری

عملکرد برنامه‌های آموزشی (IAUA.EPP)					متغیر نامشهود
متغیرهای رفتاری	فرصت	خلاقیت و نوآوری	ریسک پذیری	تأسیس کسب و کار	متغیرهای مشهود (ویژگی‌های ...)
$H_5=X_5$	$H_4=X_4$	$H_3=X_3$	$H_2=X_2$	$H_1=X_1$	علامت اختصاری متغیرهای مشهود
۱۵/۰۲	۷/۷۸	۱۴/۹۸	۱۶/۴۰	۱۱/۸۲	T Value
۰/۷۵	۰/۴۳	۰/۷۴	۰/۸۰	۰/۶۲	ضرائب اثرگذاری مستقیم = استاندارد
۰/۳۵	۰/۳۸	۰/۴۷	۰/۴۳	۰/۴۴	ضرائب غیر استاندارد
تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید/رد تک‌تک اثرات
کلیت مدل تأیید می‌شود $RMSEA= .۰۹۸$, $GFI = .۰۹۸$, $AGFI= .۰۹۳$, $NFI=.۰۹۷$					تأیید/رد کلیت مدل = فرضیه اصلی

همانگونه که در جدول ۳ و نیز نمودار شماره یک مشاهده می‌شود همه روابط مستقیم و غیر مستقیم بین متغیرهای مشهود با عملکرد برنامه‌های آموزشی ارائه شده دانشگاه آزاد اسلامی بندر انزلی منظور پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان مورد تأیید قرار گرفته است زیرا بر طبق خروجی لیزرل هیچکدام از ضرائب مربوط به آنها قرمز نشده‌اند.

بحث و نتیجه گیری

براساس نتایج به دست آمده از تحقیق نشان دهنده این امر می‌باشد که عملکرد برنامه‌های آموزشی ارائه شده از سوی دانشگاه آزاد اسلامی بندرانزلی بمنظور پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان، دوره‌های آموزشی موجود در دانشگاه می‌توانند معادل ۹۳٪ امکان پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان را تبیین و منعکس نمایند و از این نظر، نتایج آن با نتایج تحقیقات پیتر من و کندی (۲۰۰۳)، لئو و وونگ (۲۰۰۳)، جونز و انگلیش (۲۰۰۴)، باقرصاد و دیگران (۱۳۹۲)، مشتاق (۲۰۱۱)، ضیاء و وقار موسوی (۱۳۹۵) همسو است.

مستند به نتایج ارائه شده از معادله ساختاری بعنوان یک نتیجه‌گیری کلی از خروجی تحقیق حاضر و نیز نتایج دیگر تحقیقات مشابه می‌توان گفت که دوره‌های آموزشی موجود در دانشگاه می‌توانند امکان پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان را تبیین و منعکس نمایند. بر این اساس و با توجه به مدل‌های استاندارد و غیراستاندارد ارائه شده در بند یافته‌ها، بر حسب ضرائب تبیینی هر کدام از متغیرهای مشهود بر روی متغیر نامشهود عملکرد برنامه‌های آموزشی ارائه شده از سوی دانشگاه آزاد اسلامی بندر انزلی بمنظور پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه دانشجویان و در راستای فرضیه‌های تحقیق، می‌توان پیشنهادات زیر را ارائه داد:

۱- برنامه‌های نظام آموزش عالی کشور که اصولاً مبتنی بر تفکر همگرا و متکی بر محفوظات صرف و دروس نظری و بدون توجه به پرورش مهارت‌های کارآفرینی هستند صرفاً فقط موجب پرورش روحیه مدرک‌گرایی و تضعیف روحیه پژوهشگری و عمل‌گرایی در دانش‌آموختگان شده است. این در حالی است که امروزه از دانشگاه و فارغ‌التحصیلان انتظار می‌رود تا بتوانند دانش خود را به کسب و کار تبدیل کنند تا از این طریق علاوه بر ارزش‌آفرینی برای خود، باعث رشد و توسعه جامعه نیز شوند. برنامه‌های آموزشی دانشگاه برای پرورش ویژگی‌های کارآفرینی در دانشجویان باید با فراهم کردن اهداف چالش‌برانگیز، مسئولیت‌پذیری و سعی و تلاش آنها را برای رسیدن به اهداف افزایش دهند. آموزش صحیح کارآفرینی بر میزان تمایلات، فعالیتها و شوق کارآفرینانه تأثیر گذار است و این امر به نوبه خود در توسعه کسب و کارهای جدید در اقتصاد کشور موثر است.

در نظام آموزش عالی باید شرایطی حاکم گردد که از دانش‌جویانی که دارای روحیه و توان کارآفرینی هستند حمایت‌های مادی و معنوی شود تا پس از فارغ‌التحصیلی، به جای جویندگان کار، خودشان بتوانند کسب و کار جدیدی را ایجاد نمایند.

۲- اصولاً ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه بصورت بالقوه در دانشجویان وجود دارد ولی تواناییها و مهارت‌های مورد نیاز کارآفرینی به آنان آموخته نمی‌شود و این در حالی است که برای کارآفرین شدن، علاوه بر زمینه‌های شخصیتی، نیاز به توانایی‌ها و مهارت‌هایی هست که می‌بایستی در فراگیران پرورش داده شود. آموزش عالی ما باید به این سو هدایت شود که افراد فارغ‌التحصیل ویژگی‌های کارآفرینانه داشته باشند و دانشجویانی را تربیت کند که موفقیت

طلب و ریسک پذیر باشند و مخاطرات معقول را بپذیرند، اهداف چالشی و سخت را برای خود طراحی کنند و ایجاد یک کسب و کار شخصی، بخشی از نقشه آنها برای آینده باشد.

۳- با نگاهی به کارکردهای دانشگاه‌های ایران متوجه می‌شویم که آنها خیلی کمتر به مشکلات جامعه توجه دارند و یا برنامه‌ریزی‌هایشان را متناسب با نیازهای جامعه انجام نمی‌دهند زیرا همانگونه که شاهد هستیم هر ساله وزارت علوم و همچنین دانشگاه آزاد اسلامی بدون توجه به نیاز بازار کار تعداد زیادی دانشجو جذب می‌کنند، اکثر دروس بصورت نظری ارائه می‌شوند و تلاش جدی برای کاربردی کردن آنها صورت نمی‌گیرد. بنابراین مسئله ایجاد روحیه خلاقیت و نوآوری در دانشجویان و نقش حیاتی کارآفرینی و قدرت آن در ایجاد تحولات اقتصادی در ساختار جامعه موضوعی است که باید مورد توجه صاحب‌نظران و متخصصان آموزش عالی قرار گیرد. یکی از مهم‌ترین راهکارهای ایجاد روحیه خلاقانه و نوآوری به منظور توسعه کارآفرینی در میان دانشجویان، ارتقاء و پرورش ویژگیها و رفتارهای کارآفرینانه آنها از طریق ترویج، آموزش، حمایت و شناخت مستعدان کارآفرینی است و از طریق ارائه آموزش‌های تفکر خلاق، ایده پردازی و ایجاد آمادگی برای پذیرش تغییر، می‌توان میزان خلاقیت و نوآوری دانشجویان را افزایش داد.

۴- با توجه به اهمیت شاخص انگیزه پیشرفت و مرکز کنترل درونی در بحث کارآفرینی، باید به تغییر شیوه‌های تدریس و روش‌های ارزشیابی پرداخته شود. راه اندازی و پشتیبانی هسته‌های کارآفرینی در دانشکده‌ها، برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های ترویجی و توجیهی برای استادان و دانشجویان بطور منظم، معرفی چهره‌های موفق کارآفرینی در رشته‌های مختلف تحصیلی، از جمله مواردی هستند که می‌توانند ساختار فکری یک دانشکده و در نهایت یک دانشگاه را به سمت کشف و تشخیص فرصت‌های کارآفرینی و بهره برداری از آن سوق دهند.

۵- دانشگاهها باید از طریق ارائه آموزش‌های صحیح کارآفرینی، متغیرهای رفتاری چون کانون کنترل درونی، موفقیت گرایی، استقلال طلبی، انعطاف پذیری، عملگرایی را در آنها تقویت نماید.

کتابنامه

- آراستی، زهرا، قدوسی، سمیرا، باقری، افسانه. (۱۳۹۵). تأثیر آموزش کارآفرینی از طریق روش داستان سرایی بر نگرش کارآفرینی دانش آموزان مقطع ابتدایی. فصلنامه علمی- پژوهشی توسعه کارآفرینی دانشگاه تهران. دوره ۹. شماره ۴.
- آراستی، زهرا، حیدری، هومن، مبارکی، محمد حسن. (۱۳۹۳). ارزیابی اثربخشی روش آموزش کارآفرینی، سخنران مهمان (مورد مطالعه: دانشجویان دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران). فصلنامه علمی- پژوهشی توسعه کارآفرینی دانشگاه تهران. دوره ۷. شماره ۳.
- الوانی، مهدی، کیاکجوری، کریم؛ رودگر نژاد، فروغ. (۱۳۸۹). مدیریت توسعه. تهران: نشر صفار.
- احمدی، محمد. (۱۳۸۵). نیاز سنجی آموزش کارآفرینی در دانشجویان دوره کارشناسی رشته برق دانشکده فنی دانشگاه تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه تهران.
- باقرصاد، وجیه، زالی، محمد رضا، رضوی، سید مصطفی، سعید بنادکی، سعیده. (۱۳۹۲). تأثیر آموزش کارآفرینی بر قصد کارآفرینی دانشجویان رشته‌های فنی و حرفه ای. فصلنامه علمی- پژوهشی توسعه کارآفرینی دانشگاه تهران. دوره ۶. شماره ۴.
- بدری، احسان. (۱۳۸۴). بررسی قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه اصفهان. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه اصفهان.
- دباشی، فرزانه، عریضی، حمیدرضا، نوری، ابوالقاسم، اکرمی، ناهید. (۱۳۹۳). رابطه میان نیاز به شناخت، خودکارآمدی آموزشی و انگیزه یادگیری/انگیزه آموزشی با انتقال آموزش در میان کارآموزان مرکز کارآفرینی دانشگاه اصفهان. فصلنامه علمی- پژوهشی توسعه کارآفرینی دانشگاه تهران. دور ۷. شماره ۱.
- رودگر نژاد، فروغ، کیاکجوری، کریم و آقاجانی، حسنعلی. (۱۳۸۸). تبیین نیازهای آموزشی کارآفرینانه و ارائه الگوی تأمین آنها. همایش دو سالانه اشتغال و نظام آموزش عالی کشور، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- زالی، محمدرضا. (۱۳۸۴). ارزیابی مشخصه‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه مازندران. پروژه تحقیقاتی، بابلسر، مرکز کارآفرینی دانشگاه مازندران.
- شریف، سیدمصطفی، جمشیدیان، عبدالرسول، رحیمی، حمید و نادری، ناهید. (۱۳۹۰). تحلیل وضعیت آموزش کارآفرینی در آموزش عالی ایران. فصلنامه علمی- پژوهشی توسعه کارآفرینی دانشگاه تهران. سال ۳. شماره ۱۱.

- ضیاء، بابک، مجید، وقار موسوی. (۱۳۹۵). بررسی رسمی آموزش‌های کارآفرینانه بر شکل‌گیری قصد کارآفرینی. فصلنامه علمی - پژوهشی توسعه کارآفرینی دانشگاه تهران. دوره ۹. شماره ۱.
- عزیزی، محمد. (۱۳۸۲). بررسی زمینه‌های بروز و پرورش کارآفرینی در دانشجویان سال آخر کارشناسی و کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید بهشتی.
- علم بیگی، امیر، آقاپور، شهلا، اکبری، محمد رضا. (۱۳۹۴). اعتبارسنجی ابعاد شور کارآفرینی دانشجویان: جستاری روانشناختی در تحول آموزش‌های کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی. فصلنامه علمی - پژوهشی توسعه کارآفرینی دانشگاه تهران. دوره هشتم. شماره ۲.
- کیاکجوری، کریم، رودگر نژاد، فروغ، حسینی، مریم. (۱۳۸۷). موانع و چالش‌های شکل‌گیری دانشگاه کارآفرین در ایران. مجله نامه آموزش عالی، سال اول، شماره ۳.
- Acs, Z., Armington, C. (۲۰۰۶). *"Entrepreneurship, Geography and American Economic Growth"*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Axelsson, K., & Hagglund, S., & Sandberg, A. (2015). *"Entrepreneurial Learning in Education Preschool as a Take-Off for the Entrepreneurial Self"*. *Journal of Education and Training*. 2(2), 40-58.
- Autio, E. (۲۰۰۷). *"Global Entrepreneurship Monitor ۲۰۰۷: Global Report on High-Growth Entrepreneurship"*. Babson Park :Babson College.
- Ayers, W.M. (۱۹۹۷). *"MIT: The impact of innovation"*. BankBoston Economics Department Special Report, Boston.
- Carree, M. A., Thurik, A. R. (۲۰۰۳). *"The Impact of Entrepreneurship on Economic Growth"*. In Acs, Z.J., Audretsch D. B. (eds.) *Handbook of Entrepreneurship Research, An Interdisciplinary Survey and Introduction*. Kluwer Academic Publishers :Boston, ۴۳۷- ۴۷۱.
- Cheng, Ming Yu. (۲۰۰۹). *"The effectiveness of entrepreneurship education in Malaysia"*. *the Journal of Education + Training*, ۷, ۵۱, ۵۵۵- ۵۵۶.
- Conca, F. J. et al .(۲۰۰۴). *"Development of a measure to assess quality management in ertified firms"*. *European journal of operational research*, (۱۵۶), pp. ۶۸۳-۶۹۷.

- Cox, L.W., Mueller, S.L., Moss, S.E. (۲۰۰۳). "The Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Self-Efficacy". *International Journal of Entrepreneurship Education*, ۱(۲).
- Cronbach, L. J. (۱۹۵۱). "Coefficient alpha and the internal structure of test". *Psychometrika*, (۱۶), pp. ۲۹۷-۳۳۴.
- Drucker, P.F. (۱۹۸۵). "Innovation and entrepreneurship", New York: Harper & Row.
- Dubbini, S. and Iacobucci, D. (۲۰۰۴). "The development of entrepreneurial competences: entrepreneurship education in Italian universities and firms organizational models". paper presented at EUNIP Conference, Birmigham.
- Engle, R.L, Dimitriadi, N, Gavidia, J.V, Schlaegel, C, Delanoe, S, Alvarado, I, He, X., Buame, S., & Wolf, B. (2010). "Entrepreneurial intent: A twelvecountry evaluation of Ajzen model of planned behavior". *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*, 16(1), 35 57.
- European Commission (۲۰۰۳). "Green Paper on Entrepreneurship in Europe", available in http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/green_paper/.
- European Commission (۲۰۱۶). "Entrepreneurship education at school in Europe". Eurydice report. Luxembourg: Publications office of the European Union.
- Feiffer, E. (۱۹۹۷). "What MIT learned from Stanford". *Forbes*, August ۲۵, New York. ۵۹.
- Jones, C & English, J. (۲۰۰۴). "A contemporary approach to entrepreneurship education". *Journal education training*. ۴۶ (۸/۹). ۴۱۶-۴۲۳.
- Harhoff, D. (۱۹۹۹). "Firm formation and regional spillovers - evidence from Germany". *Economics of Innovation and New Technology*, ۸. ۲۷-۵۵.
- Henry, C., Hill, F. and Leitch, C. (۲۰۰۵). "Entrepreneurship Education and Training: Can Entrepreneur be Taught?". Part I', *Education and Training Journal*, ۴۷(۲). pp. ۹۸-۱۱۱.

- Galloway, L. (۲۰۰۵). "Enterprise skills for the economy". *Education & training*. ۴۷(۱). ۷-۱۷.
- Gorman, G., Hailon, D., & King, W. (۱۹۹۷). "Some research perspectives on entrepreneurial education, enterprise education and education for small business management: A ten year review". *International Small Business Journal*. ۱۵(۳), ۵۶-۷۷.
- Kozalinska, I. (2012). "Fundamental View of the Outcomes of Entrepreneurship Education". *Social Science Research Network (SSRN)*, 90(3), 1-29.
- Kuratko, D. (۲۰۰۵). "The Emergence of Entrepreneurship Education: Development, Trends, and Challenges". *Entrepreneurship Theory and Practice*, p, ۵۷۷-۵۹۷
- Kuratko, D. & Hodgetts, R. (۱۹۸۹). "Entrepreneurship: A contemporary approach". ۳rd ed., NY: The Dryden Press.
- Lee, L. and Wong, P.K. (۲۰۰۳). "Attitude towards Entrepreneurship Education and New Venture Creation". *Journal of Enterprising Culture*, ۱۱(۴): ۳۳۹-۳۵۷.
- Liñán, F. (۲۰۰۴). "Intention-based models of entrepreneurship education". *Piccola Impresa / Small Business*, Iss. ۳, pp. ۱۱-۳۵.
- Mantyneva, M. (۱۹۹۶). "Building up entrepreneurial competence through effective and efficient training". *paper at rise, research on Entrepreneurship and innovative strategies, university of Jyväskylä, Finland*.
- Matlay, Harry. (۲۰۰۸). "The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial outcomes". *Journal of Small Business and Enterprise*, ۲۰۱۵, ۳۸۲- ۳۹۶.
- Mushtaq, H. A., Niazi, C. S. K., Hunjra, A. I. & Rehman, K. U. (2011). "Planned behavior entrepreneurship and intention to create a new venture among young graduates". *Management & Marketing Challenges for the Knowledge Society*, 6(3): 437- 456.
- Nelson, J. K. (۲۰۰۹). "Impact Of Parents Education On Student Success". *Utah Valley University*.

- Nunnally, J. C. (۱۹۷۸). "Psychometric theory". *Entrepreneurship Theory and Practice* ۲۸(۲): ۱۲۹-۱۴۴.
- Oconnor, A. (2013). "A conceptual framework for entrepreneurship education policy, Meeting government and economic purposes". *Journal of Business Venturing*, 28 ,1, 546-563.
- Postigo, S. & Tamborini, M. F. (۲۰۰۲). "Entrepreneurship Education in Argentina: The case of San Andrés University". Paper presented for the Internationalizing Entrepreneurship Education and Training Conference- Int. Ent, Malasya, July ۸-۱۰.
- Van de ven, A. & Ferry, D. (۱۹۷۹)." *Measuring and Assessing Organizations*". John Wiley, New York.
- Winship, C. and S.D. Korenman.(۱۹۹۹). "Economic Success and the Evolution of Schooling and Mental Ability". In S. Mayer and P.E. Peterson (eds.), *Earning and Learning: How Schools Matter*. Brookings Institution Press, Washington D.C. Second ed., McGraw-Hill, New York.
- Peterman, N. and Kennedy, J.(۲۰۰۳). "Enterprise education: Influencing Students' Perceptions of Entrepreneurship".*Science & Education*, 28, 2, 129-144.

